

УДК 341.222: 355.457
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v24i0.651>

О. Б. Ганьба

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО МЕХАНІЗМУ З УРАХУВАННЯМ ЇХ ПРОЯВІВ У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Із метою захисту Україною фундаментальних цінностей, визначених Конституцією та законами України, – незалежності, територіальної цілісності і суверенітету, гідності, демократії, людини, її прав і свобод, верховенства права, забезпечення добробуту, миру та безпеки в умовах окупації Росією частини території України та анексії Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання сепаратизму та підживленням воєнної агресії на Сході України, що спричиняє намагання держави-агресора зруйнувати єдність післявоєнного демократичного світу, – постає нагальна потреба подальшого розроблення методологічних і організаційних основ удосконалення правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки нашої держави, що тісно пов'язано з дослідженням і розв'язанням проблем підвищення ефективності правового регулювання та його механізму у сфері національної безпеки України у цілому [1].

Відтак доречно зупинитися на особливостях визначення ефективності механізму правового регулювання та ефективності правового регулювання, щоб уникнути термінологічної плутанини в подальших наукових розвідках.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних питань ефективності правового регулювання та ефективності механізму правового регулювання займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: Р.Л. Гальчук, С.Д. Гусарєв, Є.В. Білозьоров, Ю.А. Ведерніков, В.О. Козлов, М.І. Козюбра, Н.М. Крестовська, О.М. Куракін, Л.Г. Матвєєва, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, Є.Б. Ручкін, О.Ф. Скакун, А.С. Смородинський, В.Д. Ткаченко, М.В. Цвік та низка інших науковців.

Однак поза їх увагою залишаються питання вивчення проявів досліджуваних категорій у вузьких сферах життєдіяльності держави, якою є сфера прикордонної безпеки України.

Метою статті є з'ясування окремих проблем визначення ефективності правового регулювання та ефективності його механізму з урахуванням їх проявів у сфері прикордонної безпеки України.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

1) характеристика наукових підходів щодо визначення ефективності правового регулювання та ефективності його механізму;

2) виокремлення факторів негативного впливу на ефективність механізму правового регулювання та ефективність правового регулювання на прикладі їх проявів у сфері прикордонної безпеки України;

3) окреслення відмінностей категорії «ефективність механізму правового регулювання» від «ефективність правового регулювання» з урахуванням їх проявів у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців обмежуються характеристикою ефективності правового регулювання загалом, залишаючи поза увагою висвітлення ефективності його механізму.

Так, А.С. Смородинський зазначає, що ефективність правового регулювання – це спроможність його приводити до максимально можливих позитивних результатів за рахунок обґрунтованих, розумних і доцільних витрат і обмежень [2, с. 144]. При цьому автор оминає своєю увагою ефективність іншого поняття – механізму правового регулювання.

Інший вітчизняний науковець, Ю.А. Ведерніков, визначає ефективність правового регулювання через співвідношення між очікуваними наслідками дії права на суспільні відносини та їх фактичними результатами, також оминаючи увагою ефективність механізму його здійснення [3, с. 394].

В.Д. Ткаченко та Є.Б. Ручкін під ефективністю правового регулювання розуміють зумовлену його організацією конкретну міру результативності правового регулювання, яка виявляється в певному співвідношенні між очікуваними та фактичними наслідками дії права на суспільні відносини [4, с. 223]. Зазначені автори також ігнорують окреме висвітлення проблеми ефективності механізму правового регулювання.

Уникають питань висвітлення ефективності механізму правового регулювання також автори підручника «Загальна теорія права» під редакцією М.І. Козюбри, зосереджуючи свою увагу лише на ефективності правового регулювання загалом, яке вони визначають як його спроможність приводити до максимально можливих позитивних результатів за рахунок обґрунтованих, розумних і доцільних витрат і обмежень [5, с. 96]. Зазначене визначення фактично дублює визначення ефективності правового регулювання, запропоноване А.С. Смородинським.

Приблизно в такому ж контексті трактують ефективність правового регулювання окремі зарубіжні науковці [6, с. 7; 7, с. 7].

Виходячи з викладеного, можемо констатувати, що у пропонованих визначеннях ефективність правового регулювання пов'язують із порівнянням очікуваних і фактичних позитивних наслідків за мінімальних витрат.

Деякі вітчизняні науковці взагалі залишають поза увагою як ефективність правового регулювання, так і ефективність його механізму [8; 9].

Однак, на наш погляд, заслуговує окремої уваги також аналіз ефективності механізму правового регулювання, оскільки така ефективність не є тотожною поняттю «ефективність правового регулювання», із чим

погоджуються як деякі вітчизняні, так і окремі зарубіжні науковці [10, с. 7–10; 11, с. 371–374].

Так, О.Ф. Скакун визначає ефективність механізму правового регулювання як міру досягнення очікуваного результату правового регулювання, або співвідношення між установленою метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами. Навіть із поверхового аналізу цього визначення не вбачаємо різниці між ним і визначеннями ефективності правового регулювання щойно названих нами авторів. Продовжуючи думку, науковець пов'язує ефективність механізму правового регулювання із двома іншими оціночними категоріями, такими як цінність, під якою вона розуміє задоволення потреб й інтересів людини, соціальних груп і суспільства, та економічність, яку вона трактує як адекватність обсягу соціальних витрат результатам правового регулювання [12, с. 271].

Дещо розмите визначення ефективності механізму правового регулювання пропонує і зарубіжний науковець Р.О. Гальчук, яке за своєю сутністю нічим не відрізняється від визначення ефективності правового регулювання, запропонованого ним же у своєму дисертаційному дослідженні. Так, він зазначає, що ефективність механізму правового регулювання прикордонної діяльності – це, насамперед, його результативність, ступінь практичної реалізації поставленої законодавцем мети та її матеріалізації в конкретних результатах [13, с. 131].

О.М. Куракін, пропонуючи авторське визначення ефективності механізму правового регулювання, на відміну від О.Ф. Скакуна і Р.О. Гальчука, втілює в ньому інструментальну складову частину, що якісно відрізняє ефективність механізму правового регулювання у його баченні від ефективності правового регулювання. Він наголошує, що ефективність механізму правового регулювання як оціночна категорія визначає здатність спеціально-юридичного впливу на суспільні відносини досягати соціально-корисного результату та юридичних цілей за допомогою особливих правових засобів, що характеризує рівень співвідношення між фактичним результатом його дії і цілями, для досягнення яких були використані зазначені правові засоби [14, с. 256].

Інші вітчизняні науковці наголошують, що ефективність механізму правового регулювання характеризується такими показниками: 1) результативністю; 2) співвідношенням соціальних цінностей і мети; 3) економічністю його дії; 4) урахуванням співвідношення інтересів різних суб'єктів громадянського суспільства та держави; 5) стабільністю результату; 6) мобільністю його дії та ін. [3, с. 394]. Із таким твердженням важко не погодитися, як і з тим, що на ефективність механізму правового регулювання, в тому числі і в регулятивній його діяльності у сфері прикордонної безпеки України, негативно впливає низка недоліків самої процедури правового регулювання та інші фактори, а саме:

1) відставання правового регулювання від змін соціально-політичної ситуації в суспільстві. Це проявляється у відставанні правотворчості від нових викликів і загроз, що мають місце у сфері прикордонної безпеки України. Адже громіздка, тривала у часі нормотворча процедура не встигає щодо своєчасного реагування на них;

2) складність і багаторівневість застосування права як цілісної системи соціонормативного регулювання, що також знижує ефективність реагування права на соціальні процеси як внутрішнього, так і зовнішнього характеру;

3) ефективність механізму правового регулювання і правового регулювання загалом також залежить від рівня розвитку суспільства, його політичної стабільності, стану правової свідомості та правової культури, рівня його економічного розвитку зокрема;

4) якість кадрового забезпечення праворегулятивної діяльності органів публічної влади, якими виступають уповноважені посадові особи Державної прикордонної служби України та інших державних органів сектору безпеки і оборони нашої держави. Адже підвищенню ефективності правового регулювання сприяє також рівень їх правової культури та правосвідомості, професійна дисциплінованість, наявність високих професійних знань, навичок і умінь, відсутність корупційних схильностей посадової особи тощо [2, с. 144–145].

Виходячи з викладеного, можемо дійти висновку, що категорії «ефективність механізму правового регулювання» та «ефективність правового регулювання» не є тотожними. Їх відмінності полягають у такому:

1) ефективність механізму правового регулювання є первинною категорією відносно ефективності правового регулювання, оскільки саме правове регулювання є результатом (наслідком) дії його механізму як комплексного інструментарію. Без ефективного інструменту не може бути ефективних результатів його застосування;

2) ефективність механізму правового регулювання забезпечується переважно правотворчими суб'єктами: а) шляхом створення якісних норм права, в гіпотезах яких прописуються юридичні факти, в диспозиціях формулюються моделі поведінки учасників майбутніх правовідносин, у санкціях – заходи державного впливу щодо порушників законодавства тощо; б) шляхом розроблення досконалих законів і підзаконних актів розмежовують компетенцію посадових осіб, формулюють їх повноваження тощо.

А ефективність правового регулювання забезпечується, насамперед, суб'єктами правореалізації в ході їхньої правомірної поведінки шляхом дотримання, виконання та використання норм права та суб'єктами правозастосування в конкретних охоронних і захисних правовідносинах;

3) ефективність механізму правового регулювання досягається, насамперед, розробленням високоякісного інструментарію, що є тривалим у часі процесом, адже на розроблення якісних способів, методів, типів, процедур, режимів тощо правового регулювання та їх удосконалення витрачаються колективні зусилля не одного покоління інтелектуалів-фахівців, використовуються значні матеріальні, організаційні та інші ресурси держави. А ефективність правового регулювання, насамперед, залежить від якісного, умілого використання такого інструментарію правореалізаційними та правозастосовними суб'єктами в ході повсякденної правореалізаційної практики військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України та інших органів держави;

4) ефективність механізму правового регулювання та ефективність правового регулювання є взаємопов'язаними та взаємозалежними оціночними

категоріями, адже неефективний інструментарій не породить ефективний результат його застосування;

5) якщо ефективність механізму правового регулювання залежить від якості створеного інструментарію, його техніко-юридичної досконалості, який уособлюється в головних і допоміжних правових засобах, що утворюють його структуру, то ефективність правового регулювання залежить від якісної реалізації змісту конкретних регулятивних, охоронних і захисних правовідносин із допомогою такого інструментарію в досліджуваній сфері.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі викладеного матеріалу можна зробити такі висновки:

1) окремі вітчизняні та зарубіжні науковці визначення ефективності правового регулювання пов'язують із порівнянням очікуваних і фактичних позитивних наслідків за мінімальних витрат, а ефективність механізму правового регулювання, на їх думку, характеризується низкою таких показників, як: результативність, співвідношення соціальних цінностей і мети, економічність його дії тощо. При цьому деякі вчені у своїх працях взагалі залишають поза увагою як ефективність правового регулювання, так і ефективність його механізму;

2) на ефективність механізму правового регулювання, в тому числі і в регулятивній його діяльності у сфері прикордонної безпеки України, негативно впливають певні недоліки самої процедури правового регулювання та інші негативні фактори;

3) запропоновані нами відмінності між ефективністю механізму правового регулювання та ефективністю правового регулювання є очевидними, що дає можливість у подальшому використовувати зазначені оціночні поняття як різноіменні, хоча і тісно пов'язані між собою.

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015.
2. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
3. Теорія держави і права: підручник / Ю.А. Ведерніков та ін.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
4. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. 392 с.
6. Зелепукин А.А. К вопросу об эффективности российского законодательства. *Правоведение*. 1996. № 2. С. 3–15.
7. Козлов В.А. К вопросу о понятии эффективности права. *Вестник ЛГУ*. 1972. № 5. С. 109–111.
8. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
9. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.
10. Куракін О.М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» й суміжних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*: науковий збірник. 2016. Випуск 2. С. 7–10.
11. Гальчук Р.Л. Эффективность механизма правового регулирования пограничной деятельности – условие обеспечения пограничной безопасности и реализации пограничной

политики Российской Федерации. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2008. № 4. С. 371–374.

12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2016. 528 с.

13. Гальчук Р.Л. Механизм правового регулирования пограничной деятельности в Российской Федерации: сущность, структура и критерии эффективности : диссертация канд. юрид. наук : 12.00.01. Белгородский гос. ун-т. Белгород, 2008. 188 с.

14. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : дис. ... докт. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2016. 436 с.

А н о т а ц і я

Ганьба О. Б. Окремі проблеми визначення ефективності правового регулювання та ефективності його механізму з урахуванням їх проявів у сфері прикордонної безпеки України. – Стаття.

У статті аналізуються підходи різних науковців щодо визначення ефективності правового регулювання та його механізму як загальнотеоретичних категорій і проявів їх ефективності у сфері прикордонної безпеки України.

Автором наголошується, що більшість науковців обмежується висвітленням ефективності тільки правового регулювання загалом, оминаючи увагою проблему ефективності його механізму. Акцентується також увага, що окремі дослідники у своїх наукових працях взагалі ігнорують висвітлення як ефективності правового регулювання, так і ефективності його механізму.

У роботі пропонуються чинники, з допомогою яких визначається ефективність правового регулювання і його механізму різними науковцями. Одночасно перелічуються фактори, які знижують таку ефективність. Серед них автор, насамперед, називає такі: відставання нормотворчості від нових викликів і загроз, що мають місце у сфері прикордонної безпеки України; складність і багаторівневість застосування норм права в зазначеній сфері; стан правової свідомості та правової культури суб'єктів правореалізаційної діяльності, а також сучасний стан економічного, політичного та правоохоронного розвитку суспільства та держави загалом; якість кадрового забезпечення право-регулятивної діяльності органів публічної влади тощо.

Стверджується, що категорії «ефективність правового регулювання» та «ефективність механізму правового регулювання» не є тотожними, а для аргументації зазначеного твердження автором пропонуються п'ять позицій розмежування досліджуваних ефективностей.

Насамкінець, у роботі акцентується увага на тому, що доведення відсутності тотожності між ефективністю правового регулювання та ефективністю механізму правового регулювання дасть можливість у подальшому використовувати зазначені оціночні поняття як різноименні, хоча тісно пов'язані між собою.

Ключові слова: ефективність правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання, результат правового регулювання, сфера прикордонної безпеки України, Державна прикордонна служба України.

S u m m a r y

Hanba O. B. Certain problems of determining the effectiveness of legal regulation and the effectiveness of its mechanism taking into account their manifestations in the border security of Ukraine. – Article.

The article analyzes the approaches of various scholars to determine the effectiveness of legal regulation and its mechanism as general theoretical categories and manifestations of their effectiveness in the field of border security of Ukraine.

The author points out that most scientists limit their coverage to the effectiveness of legal regulation as a whole, bypassing the problem of the effectiveness of its mechanism. Attention is also drawn to the fact that some researchers in their scientific works generally ignore the coverage of both the effectiveness of legal regulation and the effectiveness of its mechanism.

The paper proposes factors to determine the effectiveness of legal regulation and its mechanism by various scholars. At the same time, the factors that reduce such efficiency are listed. Among them, the author calls, first of all, the following: backlog of rulemaking from new challenges and threats that take place in the field of Ukrainian border security; the complexity and multifaceted application of the rules of law in the field; the state of legal consciousness and

legal culture of the subjects of right-wing activity, as well as the current state of economic, political and law-enforcement development of society and the state as a whole; quality of staffing of the legal and regulatory activity of public authorities, etc.

It is argued that the categories of “regulatory effectiveness” and “regulatory mechanism effectiveness” are not identical, and the author proposes five positions to delineate the investigated efficiencies.

Finally, the paper emphasizes that proving the lack of an identity between the effectiveness of legal regulation and the effectiveness of the regulatory mechanism will allow the further use of these valuation concepts as different, though closely related.

Key words: efficiency of legal regulation, effectiveness of the mechanism of legal regulation, result of legal regulation, sphere of border security of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine.